

***Parentucellia viscosa* in Eeklo en Beernem: een neofyt op weg naar inburgering?**

Ivan HOSTE¹, William WHITE² en Kris DECLEER³

¹ Agentschap Plantentuin Meise, Nieuwelaan 38, B-1860 Meise [ivan.hoste@br.fgov.be]

² Sparrebosstraat 21, B-9900 Eeklo [william.white@telenet.be]

³ Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Kliniekstraat 25, B-1070 Brussel [kris.decleer@inbo.be]

Foto's: W. White (fig. 1, 2 en 5) en K. Decléer (fig. 3 en 4).

ABSTRACT. – *Parentucellia viscosa* in Eeklo and Beernem: a neophyte on its way to naturalisation? *Parentucellia viscosa* was first recorded from Belgium in the early 20th century. It has recently shown signs of accelerated expansion and naturalisation. Two locations in Eeklo (province of Oost-Vlaanderen) and Beernem (province of West-Vlaanderen), where *P. viscosa* has persisted for several years, are briefly described. This is followed by notes on its ecology and its current and possible future status.

RÉSUMÉ. – *Parentucellia viscosa* à Eeklo et Beernem : un néophyte en voie de naturalisation ? La première observation de *Parentucellia viscosa* en Belgique date du début du 20e siècle. Récemment il semble être en expansion et en voie de naturalisation. Deux stations à Eeklo (prov. Flandre orientale) et Beernem (prov. Flandre occidentale), où *P. viscosa* est présent depuis plusieurs années, sont brièvement décrites. Ceci est suivi par des notes sur son écologie et son possible futur statut.

***Parentucellia viscosa* in een wegberm in Eeklo**

In 2011 ontdekte W.W. in Eeklo (prov. Oost-Vlaanderen) langs de Ringlaan R43 een populatie *Parentucellia viscosa* (Kleverige ogentroost). De planten groeiden er in een breed stuk grazige berm, dat ongeveer een meter lager ligt dan de rijweg (IFBL C2.37.32). In 2011 waren een 15-tal exemplaren aanwezig, verspreid over enkele vierkante meters. In 2014 is de populatie uitgegroeid tot enkele honderden exemplaren, groeiend over een lengte van zowat 25 meter in het meest open en schraalste gedeelte van de berm (Fig. 1, 2 en 5).

Sedert minstens twee decennia is op dezelfde plaats ook een populatie *Dactylorhiza praetermissa* aanwezig, mogelijk met enige introgressie van *Dactylorhiza incarnata*. De aanwezigheid van deze orchideeën was de aanleiding om het perceel, dat een goede 100 m lang is en een tiental meter breed, vanaf 2010 op eigen initiatief en in samenwerking met de plaatselijke tuinbouwschool en de groendienst van Eeklo te beheren. Het perceel wordt één keer per jaar, in de loop van september, met een bosmaaiër gemaaid. Er is ook een houtkant aanwezig, die bestaat uit wilgen en berken en die via gerichte snoeimaatregelen in toom wordt gehouden. Vroeger maaien is geen optie gezien de vakantieperiode voor de tuinbouwleerlingen, en in juni staan alle aandachtsoorten in volle bloei.

Er wordt zeer kort gemaaid en het maaisel wordt afgevoerd. Dit regime zorgt voor een ideaal kiembed voor

een- en tweejarige planten, waaronder *Centaureum erythraea*, en moet de groeikansen voor *D. praetermissa* vergroten. Blijkbaar profiteert ook *P. viscosa* van dit beheer.

Andere lokale omgevingsfactoren zijn eveneens gunstig voor *P. viscosa*. Om te beginnen wordt de berm, die over zowat de helft van de perceellengte erg verschaald is, niet bemest. Daarnaast is de grond er eerder zandig en ietwat aan de zure kant – typisch voor de Vlaamse Zandstreek. De bodem is er onder normale omstandigheden relatief vochtig, zonder ooit zompig te zijn. Wel lijdt de vindplaats de laatste jaren geregeld onder langdurige droogtes; misschien verklaart dit het ietwat inkrimpen van de populatie van *D. praetermissa*. Of periodes van droogte in de kaart spelen van *P. viscosa* is onzeker, maar zo te zien verdraagt de soort tijdelijke verdroging goed.

Aangezien *Parentucellia viscosa* een halfparasiet is, is het effect op de grasgroei duidelijk merkbaar. Bij andere planten werd geen groeiremmend effect waargenomen. Het lijkt er integendeel op dat *Centaureum erythraea* van de afgeremde grasgroei heeft kunnen profiteren om zich in de directe omgeving van de *P. viscosa*-populatie te vestigen en uit te breiden.

Hoewel *P. viscosa* een exoot is, beschouwen we de soort in deze berm als een aanwinst. Vermoedelijk is ze ook voor sommige insecten interessant, maar dit is niet onderzocht. In ieder geval wordt de soort in de berm niet bestreden.

Figuur 1. Parentucellia viscosa in een wegberm in Eeklo, 26 juni 2014. De vegetatie wordt eenmaal per jaar, in september, gemaaid.

De begeleidende plantensoorten die tussen de *P. viscosa*-planten groeien zijn *Achillea millefolium*, *Centaureum erythraea*, *Cerastium fontanum*, *Dactylorhiza praetermissa*, *Daucus carota*, *Holcus lanatus*, *Lotus uliginosus*, *Luzula campestris*, *Medicago lupulina*, *Plantago lanceolata*, *Ranunculus acris*, *R. repens*, *Rumex acetosa*, *Tanacetum vulgare*, *Trifolium dubium* en *T. repens*. Andere in de onmiddellijke omgeving genoteerde soorten zijn *Agrostis capillaris*, *Arrhenaterum elatius*, *Cirsium arvense*, *Equisetum arvense*, *Hypericum perforatum*, *Lis-*

tera ovata, *Phragmites australis*, *Senecio jacobaea*, *Trifolium pratense*, *Veronica arvensis* en *Vicia cracca*.

We weten niet hoe de plant hier is terechtgekomen. We vermoeden dat het vrij drukke vrachtverkeer – onder meer verband houdend met uitgebreid grondverzet door een gespecialiseerde firma in de buurt – een rol kan gespeeld hebben als vector voor de aanvoer van zaden.

Het valt te verwachten dat de populatie in Eeklo zich de komende jaren nog verder zal uitbreiden. In 2014 hebben bovendien enkele exemplaren hun weg gevonden naar een nabijgelegen bermstrookje dat ontsnapt aan het normale maaibeheer in de rest van de wegbermen. Hier hebben zich voordien ook al enkele exemplaren *D. praetermissa* gevestigd.

Figuur 2. Parentucellia viscosa groeit minstens al sinds 2011 in een wegberm in Eeklo.

Parentucellia viscosa in een begraasd natuureservaat langs het kanaal Gent-Brugge in Beernem

In 2003 vond K.D. enkele exemplaren *Parentucellia viscosa* in het natuurgebied ‘Gevaerts-Noord’ in Beernem (prov. West-Vlaanderen, IFBL C2.43.32 en 41). Het 7,5 ha grote gebied is onderdeel van het natuureservaat ‘Vallei van de Zuidleie’ en wordt beheerd door Natuurpunt. Ter hoogte van de vindplaats waren in de periode 1995-1998 6 ha maïsakker ingericht voor natuur en zachte recreatie door de NV Waterwegen en Zeekanaal (Decler 2008). Door het afgraven van de bouwvoor kwam een natuurlijke lemige zandbodem aan de oppervlakte en ontstond een terrein met diverse reliëfgradiënten. Galloways en ezels begrazen het gebied in de periode juli-december. Op enkele jaren tijd is een gevarieerd landschap ontstaan

Figuur 3. Wastine-ontwikkeling op een in 1995-1998 ontgronde maïsacker in Beernem (Gevaerts-Noord), 19 juni 2013. Op de achtergrond de onverharde dijk van het kanaal Gent-Brugge. Voedselarm tot matig voedselarm grasland wordt afgewisseld met brem- en braamstruwelen. Lokaal komen in dit soort vegetaties grote aantallen *Parentucellia viscosa* voor.

dat refereert aan de zogenaamde ‘wastines’ die historisch aanwezig waren in het aangrenzende Beverhoutsveld en andere veldgebieden ten zuiden van Brugge (Fig. 3; zie Tack *et al.* 1993). Typerend was de afwisseling van droog en nat schraalgrasland, ondiepe poeltjes, heide en bremstruwelen.

Het gebied is grotendeels zuur tot neutraal, maar door het graafwerk zijn ook kalkrijke stukken aanwezig, waar onder meer *Knautia arvensis*, *Lathyrus sylvestris*, *Ophrys apifera* en *Tortula ruraliformis* zijn aangetroffen. De huidige vegetatie is zeer gevarieerd, inclusief enkele opmerkelijke zeldzaamheden. We vermelden onder meer *Centaureum erythraea*, *Dactylorhiza maculata*, *Euphrasia stricta*, *Filago minima*, *F. vulgaris*, *Orobanche rapumgenistae*, *Polygala serpyllifolia*, *Polypodium vulgare*, *Potentilla erecta*, *Rhinanthus minor*, *Salix repens*, *Solidago virgaurea*, *Trifolium subterraneum* en de waterplanten *Potamogeton polygonifolius* en *Scirpus fluitans*. Ook heel wat bijzondere paddenstoelen komen in het gebied voor, waaronder 5 soorten wasplaat (*Hygrocybe* sp.) [<http://valleivandezuidleie.be/nieuws>].

Hoe *Parentucellia viscosa* in het gebied is terechtgekomen, is niet bekend. Mogelijk is het aangevoerd met vrachtverkeer bij de aanleg van de dienstweg langs het gebied. Eens geïntroduceerd, bood de spontaan door grassen en kruiden gekoloniseerde bodem uitgelezen kansen voor een snelle uitbreiding van *P. viscosa*. Later hielden de grazers de vegetatie voldoende kort en creëerden ze talrijke kleine, open trapplekken, waardoor *P. viscosa* probleemloos standhoudt. De aanvankelijk kleine populatie

breidde zich op korte tijd zeer snel uit en in 2014 waren duizenden bloeiende planten aanwezig.

P. viscosa komt vooral voor op de warme, zuidgerichte flanken van de afgegraven zone, in open grasvegetaties gedomineerd door *Anthoxanthum odoratum* en *Agrostis capillaris*, vaak in combinatie met soorten als *Luzula campestris*, *Lotus corniculatus*, *Hypochaeris radicata* en *Festuca ovina*. Ook onder open brem- en wilgenopslag houdt de soort stand. In lokale, voedselrijkere zones met *Holcus lanatus*, *Ranunculus repens*, *Rumex acetosa* en *Trifolium repens* is de soort beduidend schaarser en voor het kiemen vermoedelijk eerder aangewezen op open plekken in de vegetatie, zoals trapplekken van grazers.

De geleidelijke uitbreiding van een neofyt

De waarnemingen van *Parentucellia viscosa* in Eeklo en Beernem zijn in Vlaanderen geen alleenstaande gevallen. Andere populaties die al jarenlang standhouden, zijn onder meer gekend van het militair domein Vloetenveld (Zedelgem, prov. West-Vlaanderen), waar de soort al sinds 1986 gekend is, en het munitiedepot van Houthulst (prov. West-Vlaanderen), waar ze voor het eerst werd gesignaleerd in 1993. Hoogst waarschijnlijk is de populatie in Houthulst ontstaan door de onbewuste aanvoer van zaden vanuit Vloetenveld. Daarnaast heeft *P. viscosa* inmiddels vaste voet aan de grond gekregen op een aantal opgespoten terreinen in Zeebrugge en gaandeweg vermoedelijk ook in het havengebied van Antwerpen (schriftel. meded. A. Zwaenepoel en F. Verloove).

Al die waarnemingen wijzen erop dat *P. viscosa* in België bezig is met een niet direct spectaculair, maar toch gestadig proces van verbreiding en inburgering. De oudste in de Plantentuin (Meise) bewaarde herbariumcollectie dateert van 1902 en is afkomstig van Rijkvorsel, in de Antwerpse Kempen: “*Trixago viscosa*, Ryckevorsel (Campine), août 1902. J’ai trouvé aussi la plante à Merxplas. De Bosschere.” In de daaropvolgende halve eeuw groeide het aantal Belgische collecties in BR met amper drie eenheden aan: in 1919 en 1920 verzamelde Louis Magnel de plant in een duinpanne in Koksijde (prov. West-Vlaanderen) en in 1934 trof O. Gras de plant aan in een vochtige heide in Zutendaal (prov. Limburg).

Verspreid over Vlaanderen en Brussel, werd *P. viscosa* in de periode 1972-2004 in niet meer dan 8 kilometerhokken gevonden (Verloove & De Beer 2006). Op de site van Waarnemingen.be zijn recent heel wat waarnemingen bekend gemaakt, maar de meeste ervan hebben betrekking op de hierboven geciteerde plaatsen. Voor Wallonië hebben we alleen weet van twee oude streeplijstgegevens van L. Delvosalle in de provincie Namen, namelijk in 1958 in Sommière (Onhaye; IFBL H5.36.44) en in 1968 in Philippeville (IFBL H5.51.32).

Ecologie

In België en Nederland (waar *P. viscosa* eveneens een neofyt is) komt de plant voor in open grasland op zure tot kalkhoudende, niet te droge bodems. Meestal duikt ze op in pioniervegetaties die ontstaan zijn als een gevolg van menselijke activiteiten, zoals zandvlakten van afgesloten en snel ontzilte zeearmen, opgespoten terreinen, schrale en geregeld kort gemaaide graslanden, enz. (van der Meijden 2005, Verloove & De Beer 2006, Weeda 1985).

Niet zelden wordt als standplaats verwezen naar recent (her-)ingezaaid grasland. Daarop voortbordurend wordt aangenomen dat zaden van *P. viscosa* nu en dan ongewild met het zaaigoed meekomen. Deze populaties hebben doorgaans een eerder efemeer karakter en verdwijnen spoedig als een gevolg van het verdichten van de vegetatie (Rumsey 2002, Verloove & De Beer 2006, Weeda *et al.* 1988). De planten produceren indrukwekkende hoeveelheden minuscule bruine zaden, die gemakkelijk door de wind verspreid worden (Weeda *et al.* 1988). De kans dat zaden terechtkomen in de ijle begroeiing van pas ingezaaid grasland is dus vrij groot, waardoor het niet noodzakelijk is om bij het opduiken van *P. viscosa* in dit soort begroeiingen in de pionierfase te denken aan besmet zaaigoed. Met andere woorden: het mechanisme voor het koloniseren van ingezaaide gebieden is vermoedelijk vergelijkbaar met de spontane kolonisatie van gelijkaardige open milieus, zoals opgespoten terreinen. In elk geval is in Gevaerts-Noord bij de inrichting van het gebied geen zaaigoed gebruikt.

De ene neofyt is de andere niet

De term neofyt roept dikwijls associaties op met andere werelddelen en rommelige vegetaties in sterk geürbaniseerde gebieden, gekenmerkt door de aanwezigheid van een relatief hoog percentage niet-inheemse soorten. *Parentucellia viscosa* past niet helemaal in dit plaatje. Het natuurlijk areaal van de soort omvat het Middellandse Zeegebied, met een noordelijke uitloper van westelijk Frankrijk tot de Britse Eilanden (Meusel 1978). Als niet-inheemse soort is ze buiten dit areaal volgens Tutin (1972) in Europa alleen gekend van België, Nederland (eerste waarneming eerste kwart 20ste eeuw; Tamis *et al.* 2004)

Figuur 4. De enkele exemplaren van *Parentucellia viscosa* die in 2003 in Gevaerts-Noord (Beernem) aangetroffen werden, hebben zich op enkele jaren tijd uitgebreid tot een grote populatie van vele duizenden bloeiende planten.

Figuur 5. De ontwikkeling van standhoudende populaties van *Parentucellia viscosa* in Eeklo en Beernem past in het bredere plaatje van de uitbreiding van deze in Zuid- en Zuidwest-Europa inheemse soort als exoot in België, Nederland en Denemarken.

en Denemarken. Ondertussen is *P. viscosa* in Nederland veelvuldig aangetroffen, vooral in Zeeland (in totaal 182 atlasblokken na 1990; FLORON 2014). De waarnemingen in het westen van Vlaanderen kunnen dus omschreven worden als ‘te verwachten’.

De toekomstige veranderingen in de verspreidingspatronen van planten en dieren als een gevolg van klimaatverandering krijgen momenteel veel aandacht vanwege onderzoekers; zie bv. Feehan *et al.* (2009), Groom (2013) en Tamis *et al.* (2003). Vanuit Noord-Frankrijk is het maar een kleine stap naar België. Sommigen zullen in de komst en uitbreiding van *P. viscosa* in België daarom een voorbeeld van een ‘klimaatschuiver’ herkennen, d.w.z. een soort die als een gevolg van klimaatverandering zonder directe menselijke hulp haar areaal uitbreidt (Leewis *et al.* 2013). Vermoedelijk is in het geval van *P. viscosa* de werkelijkheid wat complexer, met klimaatverandering als één factor naast andere, zoals gewijzigde menselijke activiteiten en de daaruit voortvloeiende veranderingen in landschap en landgebruik.

In ieder geval lijkt *Parentucellia viscosa* in de Belgische flora een voorbeeld te zijn van een categorie planten die Lambinon & Verloove (2012: xix) omschrijven als ‘assimilés indigènes’. Dergelijke oorspronkelijke exoten creëren een schemerzone tussen inheems en niet-inheems, bv. omdat ze sinds lang en op grote schaal perfect ingeburgerd zijn. Oude voorbeelden daarvan, oorspronkelijk aangevoerd uit verafgelegen gebieden, zijn *Juncus tenuis* en *Veronica persica*.

In de snel veranderende wereld van vandaag zien we onder onze ogen iets gelijkaardigs gebeuren met soorten uit nabijgelegen regio’s – zoals *P. viscosa* en *Pentaglottis sempervirens* – die geleidelijk ons land komen binnenschuiven of die hun vroegere status van tuinvlieder of zeldzame adventieflant inruilen voor die van inburgerende exoot. Vooral indien ze geregeld opduiken in eerder

natuurlijke of halfnatuurlijke milieus, kunnen dergelijke planten op middellange termijn evolueren tot ‘quasi-inheemse’ of ‘neo-inheemse’ soorten. Allicht tot wanhoop van wie het graag eenvoudig houdt, met een beperkt aantal hokjes en categorieën.

Literatuur

- Decler K. (2008) – Vallei van de Zuidleie: Gevaerts-Noord (Beernem). In: Decler K. (ed.), Ecological restoration in Flanders: 53-55. Brussel, INBO. [Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek INBO M.2008.04]
- Feehan J., Harley M. & van Minnen J. (2009) – Climate change in Europe. 1. Impact on terrestrial ecosystems and biodiversity. A review. *Agronomy for Sustainable Development* 29: 409-421.
- FLORON (2014) – Floron Verspreidingsatlas Planten. [<http://www.verspreidingsatlas.nl/planten>; geraadpleegd sept. 2014]
- Groom Q. (2013) – Some poleward movement of British native vascular plants is occurring, but the fingerprint of climate change is not evident. *PeerJ* 1: e77. [<http://dx.doi.org/10.7717/peerj.77>; geraadpleegd 09.11.2014]
- Lambinon J. & Verloove F. (2012) – Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du Nord de la France et des Régions voisines. Sixième édition. Meise, Jardin botanique national de Belgique.
- Leewis R., Duistermaat L., Gittenberger A., Van der Have T., Soes M. & Van Valkenburg J. (2013) – Veldgids exoten. Zeist, KNNV Uitgeverij.
- Meusel H. (red.) (1978) – Vergleichende Chorologie der Zentral-europäischen Flora. Karten. Band II. Jena, Gustav Fischer Verlag.
- Rumsey (2002) – *Parentucellia viscosa*. In: Preston *et al.* (eds.), New Atlas of the British & Irish Flora: 572. Oxford, Oxford Univ. Press.
- Tack G., Van den Bremt P. & Hermy M. (1993) – Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie. Leuven, Davidsfonds.
- Tamis W.L.M., van 't Zelfde M. & van der Meijden R. (2003) – Effecten van klimaatverandering op planten in Nederland. *Gorteria* 29: 93-98.
- Tamis W.L.M., van der Meijden R., Runhaar J., Bekker R.M., Ozinga W.A., Odé B. & Hoste I. (2004) – Standaardlijst van de Nederlandse flora 2003. *Gorteria* 30: 101-195.
- Tutin T.G. (1972) – *Parentucellia*. In: Tutin *et al.* (eds.), Flora Europaea, vol. 3: 269. Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- van der Meijden R. (2005) – Heukels' Flora van Nederland. 23ste druk. Groningen/Houten, Wolters-Noordhoff.
- Verloove F. & De Beer D. (2006) – *Parentucellia viscosa*, kleverige ogentroost. In: Van Landuyt W. *et al.*, Atlas van de Flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest: 647-648. Brussel/Meise, INBO, Nationale Plantentuin van België & Flo.Wer.
- Weeda E.J. (1985) – Kleverige ogentroost. In: Mennema J., Quené-Boterenbrood A.J. & Plate C.L. (red.), Atlas van de Nederlandse Flora 2: 231. Utrecht, Bohn, Scheltema & Holkema.
- Weeda E.J., Westra R., Westra C. & Westra T. (1988) – Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties 3. Sine loco, IVN, i.s.m. VARA & VEWIN.